

КАТТА АВЛОД ВАКИЛЛАРИ ЁШЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК- ПЕДАГОГИК ИДЕАЛ ТАРБИЯЧИСИ СИФАТИДА Нурмаматов А. Ш.

Сурхондарё вилояти халқ таълими ходимларини янги мутодикаларга ўргатиш миллий маркази катта ўқитувчиси.

Бола тарбиясида оила муҳити ва катта авлод вакилларининг тарбияланганлик даражаси ўта муҳим ва ўзига хос хусусиятларга эга. Аммо, унинг охири ва бошланиш нуқтасини топиш ҳам қийин. Катта авлод вакиллари, яъни ота-оналар ёш авлод вакиллари, фарзандларини туғилгандан бошлаб то вояга етгунича, жамиятда ўз ўрниларини топгунларича улар тарбиясини назорат қилиши уларнинг асосий вазифалари ва зиммаларидаги ҳақ амаллардан ҳисобланади. Ёш авлод вакиллари катталарнинг хатти-харакатлари, юриш-туриши ва бир-бирларига бўлган муомаладаги муносабатларини тақлид қилиш орқали ўрганади, ҳатто оғзидан қандай усулдаги сўз чикса, айнан ўша сўзларни ўзида кўникма сифатида ўзларши ва ҳаётда ишларишга мойилликлари устун туради. Демак, катта авлод вакиллари ёшлар шахсининг шаклланиши учун идеал тарбиячи ва ўрнак бўлишлари мақсадга мувофиқ саналади. Оиладаги тарбиявий муҳит, аввало, ёш авлод вакиллари билан катта авлодлар ўртасидаги доимий муносабатлар жараёнида шаклланади.

Тажрибали психолог А.А.Бодалев фикрича, ҳатто ўйин фаолиятида ҳам ёш авлод вакиллари бевосита мулоқотда бўлади. Таълим жараёнининг асосида мулоқотга ўргатиш масаласи биринчи ўринда туради, қолаверса, меҳнат таълими жараёнида кишилар доимо мулоқотга эҳтиёж сезадилар¹. Мулоқотнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, у инсон дунёқарашини кенгайтиради ва руҳиятини ривожлантиради, яъни барча руҳий жараёнлар мулоқот ва муносабатларида шаклланади.

Етакчи психолог олима Н.П.Аникеева фикрича, бошқа одамлар билан мулоқотда ҳар бир шахс муайян ижтимоий ролни эгаллайди. Роллар шахсни тўлароқ очиқ бериши ва иккинчи тамондан уни ниқоблаши ҳам мумкин. Лекин позиция – ролларни танлаш, албатта, инсоннинг ўз моҳиятига, унинг кучи, заифлиги, салоҳият даражаси, ўз-ўзини танқид қила олиши, ҳулқ-атворининг пухталиги ва ўзини четдан кўра билиш қобилиятига боғлиқ бўлади. Ёш авлод вакилларининг тарбияси яхши бўлиши учун катта авлод

¹ Бодалев А.А., Васина Н.В. Познание человека человеком Издательство: Речь, 2005 г. с. 225-230.

вакиллари уни севиши, ардоқлаши ва ҳар тамонлама қўллаб-қувватлаши лозим².

Ўринли савол туғилади: биз ёш авлод вакиллари билан мулоқотга неча дақиқа вақт ажратамиз? Бугунги кундаги шахс ривожланишининг шиддатли долзарб даврида ҳар бир ота-она ва катта авлод вакиллари мазкур саволга масъулият билан ёндашса ва бола тарбиясига амалий ёндашса, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Психологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, катта авлод ва ёш авлод вакиллари ўртасидаги мулоқот бир суткада 1,8 соатни ташкил қилар экан. Шундан она бор-йўғи бола билан 35 дақиқа мулоқотда бўлиб: “Қорнинг очми?”, Нима ейсан?”, “Бирор жойинг оғримаяптими?” каби саволлар тарзида муносабатда бўлар эканлар. Бола савол берса, аксарият катта авлод вакиллари жавоб бергилари келмайди. Она овқат тайёрлаш, уйни йиғиштириш ва меҳмон кутиш-кузатиш билан овора бўлса, ота эса газета ўқиш ва телевизор–кўнгил очар кўрсатувлар кўриш билан банд. Турли ёшдаги фарзандларда у ёки бу муаммо бўлишини ота-она ва катта авлод вакиллари билишимиз, бола ва унинг тарбияси учун вақт ажрата олишимиз лозим. Моддий ғамхўрлик ёш авлод вакилларига, унинг тарбияси, мулоқоти ва руҳиятининг шаклланиши учун етарли эмас.

Катта авлод вакиллари ёш авлод вакиллариининг қалбига қулоқ сола билиши муҳим бўлиб, бола психикасининг тўғри, ижобий-позитив ривожланиши ва шаклланишига ёрдам беради. Бола билан катта авлодлар ўртасидаги низоларнинг келиб чиқиши сабабларидан бири уларнинг ёш авлод вакилларига ва унинг эҳтиёжи билан боғлиқ бўлган муносабатларга эътибор бермасли ва улар билан дўстона муносабатни ташкил қила олмаганликларидан келиб чиқади.

Нима учун биз ҳамкасбларимиз ва дўстларимиз билан қанча мулоқотда бўлсак ҳам қоникмаймиз-у, лекин фарзандимиз билан кам мулоқотда бўламизва улар билан дўстона муносабатни ташкил қила олмаймиз? Айниқса, ота-онанинг эътибори оила муҳити таъсирида бола психикаси ва унинг ҳисси-маънавий маданиятини тарбиялашга жиддий ёрдам беради. Шундай савол туғилади: Нима учун ўсмирлар жинойтчилик кўчасига кириб қолаяпти? Масалан, ўсмирлар кекса кишини ўлгудек калтаклашяпти (бунга ҳаётимизда мисоллар талайгина). Демак, биз катта авлод вакиллари, жумладан, ота оналар ўз фарзандимизга таълим-тарбия беришда эътиборлироқ бўла олмаяпмиз. Ёш авлод вакиллариининг кўнглига қулоқ тута олмаяпмиз. Шунинг учун ҳам ёш авлод вакиллари психологиясида бошқалар ғамига ҳамдард бўлиш туйғусини шакллантира олмаяпмиз. Ёш авлод

² Аникеева Н.П. Главное о воспитании детей. Издательство: Питер, 2019 г. с. 112-115.

вакиллари эҳтиёжлари, қизиқишлари ва хошиш-иродаларини ҳисобга олиб муносабат ўрнатилса, улар сиз билан кўнгилдан мулоқотда бўладилар. Шу тариқа уларнинг кўнглига қўл солиш мумкин-ку.

Ҳаётда ёшлар ва катта авлод вакиллари ўртасидаги ўзаро муносабатларни тўғри шкллантириш учун турли тўсиқлар халақит беради. Жумладан:

- банд бўлиш “тўсиғи”, айниқса ота-оналар доимо банд бўлиши, натижада, ёш авлод вакиллари етарлича эътибор беролмайдилар, чунки улар уй юмушлари ва муаммолардан ортмайдилар. Бу эса ёш авлод вакиллари тарбиясида қуйидаги негатив ҳолатни, боланинг руҳий-ҳиссий ривожланишини тўхтатиши ёки унинг бузилишига олиб келади;

- бола психикасининг ёш даврга хос хусусиятга эгаллиги катта авлод вакиллари психикасига ноҳос “тўсиқ”лиги, бунда катта авлод авкларнинг ёши улуг бўлгани учун ёш авлод вакиллари тушунмаслиги, натижада ёш авлод вакиллари ички “мен”лик дунёси ва унинг психикасида кечаётган ҳиссиётларини тўғри баҳолай олмаслик. Катталар учун арзимайдиган нарса ва ҳодисалар ёш авлод вакиллари учун энг муҳим бўлиши мумкинлиги;

- эски қолип “тўсиғи” – айниқса ота-оналар ўзининг ёш авлод вакиллари, фарзандларининг ёши улғайиб бораётганлигини тан олмаслиги, яъни ёш бола сифатида қабул қилишлари. Оилада фарзанд улғайиб боргани сари ота-онанинг у билан ҳисоблашишларини истайди. Шунинг учун улар ўртасида тушунмовчиликлар ва низолар келиб чиқади. Биз катта авлод вакиллари назаримизда фарзандларимиз доимо бизни тинглашларини хоҳлаймиз ва доим бизга бўйсунушларини истаймиз. Уларнинг мустақил фикрларини эшитиш ва тинглашга эътибор қаратмаймиз. Демак, катта авлод вакиллари ёш авлод вакилларига нисбатан эски қарашларни ўзгартиришлари лозим. Шунда ўртадаги барьер (тўсиқ) йўқолади;

- тарбиявий анъаналардаги “тўсиқ” – ота-оналар оиладаги илгариги тарбиявий таъсир усулларини қўллайдилар, ёш авлод вакиллари руҳий ривожланиши даражасини ҳисобга олмайдилар. Улар ўзларининг малакаларини ошириш, етакчи алломалар тарбия тўғрисидаги унитлари, миллатимизга хос кадриятларимизни ўзлаштириш борасида ўз устларида ишламайдилар. Натижада ёш авлод вакиллари билан ота-она ўртасидаги муносабатларда тўсиқ пайдо бўлади ва бир-бирларини тушуна олмайдилар;

- дидактизм “барьери (тўсиқ)” – бунда ота-оналар ёш авлод вакилларига доимо ақл ўргатадилар (... ундай қилма, бундай қил, бу тўғри, бу нотўғри” ва ҳ.к.).

Ёш авлод вакилларининг ҳар бир қадами ўлчанади ва баҳоланади. Бу эса ёш авлод вакиллари психологиясида зўриқишни юзага келтиради ва асабий бўлиб қолади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, юқорида санаб ўтилган “тўсиқлар”ни йўқотиш учун катта авлод авкллари ўз фарзандлари ва ёш авлод вакиллари билан тўғри муносабат ва мулоқотда бўлиш йўллари излаб топиши, уларнинг таълим-тарбиясида жамият талаби, миллатнинг кадрият меъёрларига алоҳида эътибор беришлари асосида ташкил қилишлари мақсадга мувофиқ саналади. Катта авлод вакиллари ва ота-оналар боланинг комил инсон сифатида шаклланишини ташкил қилишда боланинг ҳар бир ёш даврига хос психологик хусусиятидан келиб чиқиб, у билан тўғри муносабат қилишлари, ўзаро тил топа олишлари мумкин бўлади ва натижада ёш авлод вакиллари баркамол шахс сифатида шаклланади ва жамиятда ўз ўрнларини қийналмасдан тўғри топа оладилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Б.М.Умаров Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари. Монография. - Тошкент, “а” нашриёти – 2008.
2. М.Г.Давлетшин, Ш.Дўстмухамедова, М.Мавлонов. Ёш ва педагогик психология –Т."Ўқитувчи", 2007.
3. А.К.Мунавваров.Оила психологияси. - Т.: "Ўқитувчи", 1997.
4. М.Г.Давлетшин ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик психология: Ўқув методик қўлланма. - Т."Ўқитувчи", 2004.
- 5.В.М. Каримова Муроса қилиш маданияти. Т.Фан ва технологиялар", 2008.
6. Ғ.Б. Шоумаров, Б.М.Умаров. Ёшларда хулқ оғиши ва тарбия бузилишининг олдини олиш бўйича психологик маслаҳатлар. –Т. 2015.
7. Психология. Қисқача изоҳли лўғат. Тошкент, 1998 й.
8. И.А. Зимняя Педагогическая психология. М.: Логос. 2003, 384 с.
9. А.А. Бодалев, Н.В. Васина Познание человека человеком Издательство: Речь, 2005 г. с. 225-230.
10. Н.П. Аникеева Главное о воспитании детей. Издательство: Питер, 2019 г. с. 112-115.